

Buz çağının buzunu çözmek

İnsanlığın derin geçmişi hakkındaki gerçek

David Graeber, David Wengrow

19.10.2021

Mitlerin eski Yunanlar ya da Polinezyahlar için yaptığını benzer şekilde bugün “insanın kökenleri” hakkındaki açıklamalar da bazı yönlerden hepimiz için benzer bir rol oynamaktadır. Bu açıklamaların bilimsel titizliği veya değeri hakkında iftira atmak değil bu; sadece ikisinin kısmen benzer işlevleri yerine getirdiğini görmek gerekiyor.

Son 3 milyon yıllık bir ölçekte düşündüğümüzde, doğrusunu söylemek gerekirse, birinin ilk defa ateş yaktığı, yemek pişirdiği veya evlilik töreni yaptığı bir zaman vardı. Bu olayların yaşandığını biliyoruz. Ama gerçekten nasıl yaşandığını bilmiyoruz. Nelerin olmuş olabileceği hakkında hikâyeler; kendi korkularımızı, arzularımızı, takıntılarımızı ve endişelerimizi ister istemez yansıtan hikâyeler uydurmanın cazibesine kapılmamak elde değil. Neticede, böyle uzak zamanlar, kolektif hayal gücümüzü geliştirmek için uçsuz bucaksız bir tuval haline gelebiliyor.

1980’lerde, türümüzün güya ortak atası kabul edilen bir “mitokondriyal Havva”ya dair ortalıkta fazlasıyla söylenti vardı. Kabul ediyoruz, hiç kimse böyle bir atanın fiziksel kalıntılarını bulduğunu bilfiil iddia etmiyordu, ancak DNA dizilimi böyle bir Havva’nın, belki de 120.000 yıl kadar yakın bir zaman öncesinde yaşamış olabileceğini gösteriyordu.

Dahası hiç kimse Havva’yı bulacağımızı hayal bile edemezken Doğu Afrika’daki Büyük Rift Vadisi’nde muhtelif kafatası fosillerinin keşfedilmesi, Havva’nın neye benzediği ve nerede yaşamış olabileceği hakkında bir fikir veriyor gibiydi. Bilim insanları keşfin detaylarını tartışadursun, popüler dergiler çok geçmeden, insanlığın ilk kuluçka makinesi, hepimize hayat veren savan-rahmi Cennet Bahçesi’nin modern bir emsali hakkında hikâyeler yayınlamaya başlamıştı bile.

Çoğumuzun aklında muhtemelen hâlâ insanın kökenine dair bu tasvire benzeyen şeyler var. Bununla birlikte, çok daha yakın tarihli araştırmalar, bu görüşün muhtemelen doğru olamayacağını göstermektedir. Aslında, biyolojik antropologlar ve genetikçiler artık tamamen farklı bir tablo üzerinde birleşiyorlar.

Evrimsel tarihimizin büyük bölümünde gerçekten de Afrika’da yaşadık; ama önceden düşünüldüğü gibi kıtanın sadece doğu savanlarında değil. Bilakis, biyolojik atalarımız Fas’tan Ümit Burnu’na kadar her yere dağılmıştı. Bu popülasyonların bir kısmı, çöller ve yağmur ormanları tarafından en yakın akrabalarından koparılmış, on binlerce hatta yüz binlerce yıl boyunca birbirlerinden yalıtık bir hayat sürdürmüşlerdi.

Yaşanılan bölgeye bağlı olarak öylesine güçlü özellikler geliştirdiler ki erken insan popülasyonlarının modern insanlara kıyasla çok daha fazla fiziksel çeşitlilik gösterdiği anlaşılıyor. Zamanda geriye gidebilseydik, çok uzakta kalmış bu geçmiş bizde muhtemelen bugün veya daha yakın geçmişte doğrudan deneyimlediğimiz dünyadan ziyade hobbitlerin, devlerin ve elflerin yaşadığı bir dünya izlenimi bırakırdı.

Eski insanlar birbirinden oldukça farklı olmakla beraber, Homo naledi gibi görece küçük beyinli, maymuna benzer türlerle de birlikte yaşadılar. Bu eski toplumlar neye benziyordu? En azından bu noktada dürüst olmalı ve kabul etmeliyiz ki esas itibarıyla buna dair hemen hiçbir fikrimiz yok. Elde sadece kafatası kalıntılarında ve rastgele yontulmuş çakmaktaşı parçalarından yeniden oluşturabileceğiniz kalıntılar var; ve aslında sahip olduğumuz tek şey de bu.

Bildiğimiz şu ki, çoğunlukla hâlâ tahmin edebileceğimiz şekillerde birbirleriyle etkileşime giren, iç içe geçen, birbirinden ayrılan ve bir araya gelen bu ilk insan popülasyonları mozağinin bileşik ürünleriyiz. Üstünlük hiyerarşilerinin varlığı veya yokluğu, dil ve proto-dil biçimleri ya da çiftleşme ve çocuk yetiştirme adetleri kabilinden davranışların en az maddesel türler kadar ve belki de daha fazla değişime uğramış olması makul görünüyor.

Belki de kesin olarak söyleyebileceğimiz tek şey, modern insanın ilk olarak Afrika’da ortaya çıktığıdır. Afrika’dan Avrasya’ya yayılmaya başladıklarında, Neandertaller ve Denisovanlar gibi -daha az farklı ama yine de farklı- diğer popülasyonlarla karşılaştılar ve bu gruplar iç içe geçti.

Bu popülasyonların soyu tükendikten hemen sonra, gezegende yaşayan “biz” insanlar hakkında gerçekten konuşmaya başlayabiliriz. Bütün bunların açıkça gösterdiği şey, uzak atalarımızın sosyal ve fiziksel dünyasının bize tamamıyla farklı görüneceğidir; ve bu en azından M.Ö. yaklaşık 40.000’e kadar böyledir. Başka bir deyişle, insan toplumunun “ilk” biçimi diye bir şey yoktur. Böyle bir ilk biçimi aramak sadece bir efsane yaratma meselesi olabilir.

Son birkaç on yıl içinde, bilim insanlarının Üst Paleolitik dönem (M.Ö. kabaca 50.000–15.000) olarak adlandırdıkları dönemle ilgili görüşümüze tümüyle meydan okuyor gibi görünen arkeolojik kanıtlar ortaya çıktı. Uzun süre boyunca, bu döneme ait dünyanın eşitlikçi küçük avcı-toplayıcı topluluklardan oluşan bir dünya olduğu varsayılmıştı. Ancak “soylu” mezarlara ve büyük komünal yapılara ait kanıtların ortaya çıkması ile bu görüş sarsılmış oldu.

Dordogne’dan Don’a kadar Batı Avrasya’nın büyük bölümünde gösterişli avcı-toplayıcı mezarları bulundu. Bu mezarlara kaya sığınakları ile açık hava yerleşimlerdeki bulgular da dâhildir. En eski mezarlardan birkaçı kuzey Rusya’daki Sungir ve Moravya havzasındaki Dolní Věstonice gibi yerlerden geliyor ve bunlar 34.000 ila 26.000 yıl öncesine tarihleniyor.

Burada bulduklarımız mezarlıklardan ziyade bireylere ya da küçük gruplara ait münferit mezarlardır; kişilerin vücutları genelde dikkat çeken duruşlara sahiptir, dahası bezemelerle süslenmiş hatta bazı durumlarda tamamen bezemelerle doldurulmuş haldedir. Sungir örneğinde, ki bu isim binlerce boncuk anlamına gelmektedir, ve bunlar da mamut fildişi ve tilki dişlerinden zahmetle işlenmiş boncuklardır, en gösterişli mezar kıyafetlerinden bazıları, iki oğlanın yapışık mezarından gelen kıyafetlerdir, ve bu mezar da düzleştirilmiş mamut dişlerinden yapılmış büyük mızraklarla çevrilidir.

İtalya ve Fransa arasındaki sınıra yakın Ligurya sahilinde ortaya çıkarılan bir grup mağara mezarı da benzer döneme aittir. Genç veya yetişkin erkeklerin, özellikle de arkeologlarca Il Principe (“Prens”) olarak bilinen gösterişli bir defin dâhil olacak şekilde kişilerin eksiksiz bedenleri, dikkat çeken pozlarda ortaya çıktı; dahası bu mezarların içi mücevherlerle doluydu. Il Principe bu adı taşıyor çünkü bu kişi aynı zamanda bugünden bakıldığında krallık sembolleri (regalia) olarak görünen şeylerle beraber gömülmüş: çakmaktaşıdan yapılmış bir asa, geyik boynuzundan yapılmış çubuklar ve delikli deniz kabukları ve geyik dişlerinden özenle işlenmiş süslü bir başlık.

Anıtsal mimarinin ortaya çıkması, son zamanlarda yapılan arkeolojik araştırmaların bir başka beklenmedik sonucudur; bu araştırmalar pek çok kişinin tarih öncesi avcı-toplayıcı topluluklara ilişkin görüşlerini gözden geçirmesine neden olmuştur.

Bu mimarinin Avrasya’daki en ünlü örnekleri, Türkiye’nin güneydoğusundaki Harran Ovasına bakan Germus Dağlarındaki taş tapınaklardır. 1990’larda, ovanın kuzey sınırında çalışan Alman arkeologlar, yerelde Göbekli Tepe olarak bilinen yerde son derece eski kalıntıları ortaya çıkarmaya başladılar. Buldukları şey o zamandan beri evrimsel bir muamma olarak görülmeye başlandı. Kafaları karıştıran şey etrafı çevrili 20 anıtsal yapıdır; bunlar orada ilk olarak M.Ö. 9000 dolaylarında inşa edilmiş ve sonrasında da yüzyıllar boyunca tekrar tekrar değiştirilmiş yapılarıdır.

Göbekli Tepe’deki bu anıtsal yapılar çok büyük. Bunlar bölgedeki kireçtaşı kayasından veya yakınlardaki taş ocaklarından yontulmuş, bazıları 5 metreden yüksek ve ağırlıkları da 8 tona kadar çıkan T şeklinde büyük sütunlardan oluşuyor. Sayıları toplamda en az 200 olan sütunlar, oyuklara yerleştirilmiş ve kaba taş duvarlarla birbirine bağlanmış.

Bunların her biri benzersiz birer heykel çalışmasıdır; sütunların üzerinde tehlikeli etoburlar, zehirli sürüngenler, muhtelif av hayvanları, su kuşları ve küçük leşçil hayvanlar gibi canlılara ait tasvirler var.

Hayvan tasvirleri, farklı rölyef derinliklerinde kayadan çıkıntı yapar: bazıları yüzeyde silik olarak yer alırken diğerleri dolgun bir şekilde üç boyuta çıkar. Birçok yerde bu kâbus gibi yaratıklar farklı yönlerde doğru gider; bazıları ufka doğru ilerlerken bazıları da yeryüzüne doğru iner. Yer yer, sütunun kendisi, insan benzeri uzuvlar ve giysilerle ayakta duran bir gövde haline gelir.

Bu olağanüstü yapıların yaratılması, kesinlikle çok büyük ölçekte koordine bir faaliyete işaret ediyor. Bunları kimler yaptı? Bölgeye çok uzak olmayan insan grupları o zamanlarda ekin yetiştirmeye hâlihazırda başlamış olsa da, Göbekli Tepe’yi inşa eden insanlarda bildiğimiz kadarıyla böyle bir tarımsal faaliyet yoktu. Evet, yabânî tahılları ve diğer bitkileri mevsiminde hasat edip işlemişlerdi, ancak bu insanları “ilk çiftçiler” olarak görmek ya da geçimlerini ekinlerin evcilleştirilmesi etrafında şekillendirdiklerini öne sürmek için hiçbir neden yok. Doğrusunu söylemek gerekirse, civarlarındaki meyve, böğürtlen, sert kabuklu yemiş ve yenilebilir yabânî faunanın mevcudiyeti göz önüne alındığında, bunu yapmaları için özel bir neden de yoktu.

Göbekli Tepe sıklıkla bir aykırılık (anomaly) olarak sunulsa da, aslında avcı-toplayıcılar arasında, buzul çağına kadar uzanan dönemlerde, farklı türde anıtsal yapıların olduğuna dair elimizde çok sayıda kanıt var.

Avrupa’da, 25.000 ila 12.000 yıl önce, Kraków’dan Kiev’e kadar uzanan bir alanda, bayındırlık işleri hâlihazırda insan yerleşiminin bir özelliği idi. Rusya’nın Yudinovo bölgesinde yapılan araştırmalar, “mamut evleri” olarak adlandırılan yapıların aslında ev değil, tam anlamıyla birer anıt olduğunu bize gösteriyor.

Anıtlar, büyük bir mamut avının sona erişini kutlama amacıyla dikkatle tasarlanıp inşa edilmiş ve inşasında da mamutların etleri ve postları işlendikten sonra geriye kalan dayanıklı parçaları kullanılmış. Burada son derece şaşırtıcı miktarlarda av etinden bahsediyoruz: her yapı için (Yudinovo’da bundan beş tane vardı), yüzlerce insanı yaklaşık üç ay boyunca doyurmaya yetecek kadar mamut vardı. Bu türden mamut anıtların dikildiği Yudinovo, Mezhirich ve Kostenki gibi açık hava yerleşimleri birçok durumda merkezi yerler haline geldi; buralarda yaşayan insanlar son derece uzak mesafeler boyunca kehribar, deniz kabukları ve hayvan postları değiş tokuş ettiler.

Öyleyse, tarihi buzul çağına kadar uzanan, soylu mezarlar, taş tapınaklar, mamut anıtlar ve yanı sıra canlı ticaret ve zanaat merkezleri hakkında eldeki tüm bu kanıtlardan ne çıkarmamız gerekiyor? Bu insanlar orada, Paleolitik dünyada, bazı bakımlardan pek de fazla bir şeyin olduğu düşünülmemen dahası insan toplumlarının da en fazla şempanze ya da bonobo birlikleriyle benzetme yoluyla anlaşılabilirliği bir dünyada ne yapıyorlardı? Belki de, bekleneceği üzere, kimi bilim insanları eşitlikçi bir altın çağ fikrini tamamen terk edip bunun yerine bu dünyanın güçlü liderlerin, hatta hanedanların egemen olduğu bir dünya olması gerektiği sonucuna vardılar; bu nedenle de kendini yüceltme ve güç her daim insanın toplumsal evriminin ardındaki kalıcı güçler oldu. Ne var ki bu gerçekten işe yarar bir açıklama olmaktan uzaktır.

Buzul çağı toplumlarında gerek büyük mezarlar gerekse anıtsal yapılarla açığa çıkan eşitsizliğe ait eldeki kanıtlar münferittir. Gösterişli kıyafetlerle defnedilmiş kişilerin mezarları birbirlerinden hem yüz yıllarla hem de çoğu kez yüzlerce kilometre mesafeyle ayrıdır.

Bu durumu eldeki kanıtların düzensizliğine bağlasak bile, yine de ilk etapta kanıtların neden bu kadar düzensiz olduğunu sormamız gerekiyor. Bununla birlikte, bu buzul çağı “prensleri”nden bazıları (Rönesans İtalyan prensleri bir yana) tunç çağı prensleri gibi hareket etmiş olsalardı, bizler aynı zamanda merkezi güce ait tahkimatlar, depolar, saraylar gibi alelade işaretler de buluyor olurduk. Bunun yerine, on binlerce yıl boyunca, anıtlar ve görkemli mezarlar görüyoruz; “devletlere” biraz olsun benzeyen bir şey söyle dursun, tabakalaşmış toplumların gelişimini gösterecek çok az şey var.

İnsanın sosyal yaşamına ait ilk kayıtların neden bu kadar farklı ve münferit bir örüntü sergilediğini anlamak için bizim önce “ilkel” zihniyetler hakkında bazı yerleşik önyargıları ortadan kaldırmamız gerekiyor.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, Avrupa ve Kuzey Amerika’daki pek çok kişi, “ilkel” insanların politik özbilinçten yoksun olduklarına, dahası bireysel düzeyde tam bilinçli düşünceye (ya da en azından ismine layık bilinçli düşünceye) de muktedir olmadıklarına inanıyordu.

Savundukları şey, “ilkel” ya da “vahşi” olarak sınıflandırılan herkesin “mantık öncesi bir zihniyet” temelinde iş gördükleri, veya mitolojik bir hayal dünyasında yaşadıklarıydı. Bu insanlar, en iyimser görüşle, geleneğin prangalarına bağlanmış akıldan yoksun konformistlerdi; en kötü ihtimalle de, tam bilinçlilik hâlinde uzakta, herhangi bir eleştirel düşünceden yoksun kişilerdi.

Günümüzde hiçbir saygın bilim insanı böyle bir iddiada bulunamaz: İnsanlığın psişik birliğine herkes en azından sözde bağlılık gösterir; ama pratikte değişen çok az şey oldu. Akademisyenlerde hâlâ, ekonomik gelişmenin daha erken aşamalarında yaşayanları, özellikle de “eşitlikçi” olarak sınıflandırılanları, sanki bunlar bir tür kolektif grup düşüncesinde yaşıyorlarmış, kelimenin tam anlamıyla ayrılmış gibi ele alma ve yazma durumu var.

Eğer insan farklılıkları herhangi bir biçimde ortaya çıkarsa (farklı “gruplar” birbirinden farklıdır) bu ancak büyük maymun gruplarının farklılık göstermesi gibi olabilir. Bu insanlar arasında politik özbilinçnin olması imkânsızdır.

Şayet bazı avcı-toplayıcıların daima “gruplar” halinde yaşamadıkları, bunun yerine büyük peyzaj anıtlar inşa etmek için bir araya geldikleri, büyük miktarlarda yiyecek depoladıkları ve belirli bireylere kraliyet ailesi gibi davrandıkları ortaya çıkarsa, çağdaş bilim insanları en iyi ihtimalle onları yeni bir gelişme aşamasına yerleştirirler.

Ölçeği “basit” olandan “karmaşık” olan avcı-toplayıcılara yükselterek tarıma ve kentsel uygarlığa bir adım daha yaklaştırırlar. Ama yine de aynı evrimsel deli gömleğine hapsolmuş durumdadır. Bilim insanlarına göre avcı-toplayıcıların tarihteki yerleri kendi geçim tarzlarıyla tanımlanıyor ve rolleri de bizim anladığımız ama onların anlamadığı soyut bir gelişme yasasını körü körüne kabul etmekten ibaret. Şüphesiz, yaratmaya çalıştıkları dünyaları yaratırken bu insanlar ne düşünmüşlerdi sorusunu sormak kimsenin aklına gelmiyor.

Kabul edilmelidir ki bugün bu görüş her bilim insanı için geçerli değil. Yıllarını yerli insanların arasında, onlarla kendi dillerinde konuşarak ve birbirleriyle olan tartışmalarını izleyerek geçiren antropologlar, genelde şunu çok iyi bilirler: geçimlerini fil avlayarak ya da nilüfer tomurcuğu toplayarak sağlayanlar; geçimlerini traktör kullanarak, restoran işleterek veya üniversite bölümlerine başkanlık ederek sağlayanlar kadar şüpheli, yaratıcı, düşünceli ve eleştirel analiz yeteneğine sahiptir.

Claude Lévi-Strauss, ilk insanların entelektüel eşitlerimiz olduğu fikrini ciddiye alan birkaç antropologdan biriydi. 20. yüzyılın ortalarında Lévi-Strauss, mitolojik düşüncenin, mantık-öncesi bir tür zihinsel bulanıklığı temsil etmektense, bunun en az bizimki kadar karmaşık, fakat farklı ilkeler üzerine inşa edilmiş bir tür “neolitik bilim” olarak anlaşılmasının daha iyi olacağını savundu. Siyaset üzerine bazı erken dönem yazıları ise, daha az bilinmekle beraber, burada boğuştuğumuz sorunlarla çok daha ilgilidir.

1944’te Lévi-Strauss bir makale yayınladı; bu makale, Brezilya’daki Mato Grosso’nun kuzeybatısında, tehlikelerle dolu geniş ve sert bir çayırdaki, günün yarısını çiftçilik, diğer yarısını avcı-toplayıcılıkla geçiren az nüfuslu Nambikwara topluluğundaki siyaset üzerineydi. Nambikwara halkı, çok ilkel bir maddi kültüre sahip oldukları gerekçesiyle son derece basit bir halk olarak anılıyordu o zamanlarda.

Bu nedenle pek çok kişi bu halkı doğrudan Paleolitik’e açılan bir pencereymiş gibi görüyordu. Lévi-Strauss, bunun bir hata olduğunu söyledi. Nambikwara’lar modern devletin gölgesinde yaşıyor, çiftçiler ve şehir insanlarıyla ticaret yapıyor ve bazen de ücret karşılığında işçi olarak çalışıyorlar. Bazıları şehirlerden veya tarlalardan kaçanların torunları bile olabilir.

Lévi-Strauss için, Nambikwara özelinde, bilhassa öğretici olan şey halkın rekabete karşı olmasıydı, ama yine de kendilerine önderlik edecek şefler atıyorlardı. Ortaya çıkan bu son derece sade anlaşma, siyasi yaşama ait “bazı temel işlevleri”, “çok daha karmaşık ve girift yönetim sistemlerinde örtük olarak bulunan” bazı işlevleri ortaya çıkarabilirdi.

Lévi-Strauss, şefin sosyal ve psikolojik yünden oynadığı rolün, Avrupa toplumundaki herhangi bir ulusal politikacı ya da devlet adamının rolüne oldukça benzer olduğunu kaydetti, dahası şef benzer kişilik tiplerini de üzerinde topluyordu. Örneğin “arkadaşlarının çoğundan farklı olarak prestiji sadece kendisi için elde eden, güçlü bir sorumluluk hissi taşıyan ve kamu işlerini üstlenmenin ödül getirdiğine inanan” insan tipi.

Modern politikacılar, farklı seçmenler ya da çıkar grupları arasında ittifaklar kurarak veya uzlaşmaları müzakere ederek kurnaz politikacı rolü oynarlar. Nambikwara toplumunda bu pek yaşanmadı, çünkü zenginlik veya statü açısından gerçekte pek farklılık yoktu.

Ancak şefler, yılın farklı zamanlarında, birbirinden tamamen farklı iki sosyal ve ahlaki sistem arasında arabuluculuk yaparak benzer bir rol oynadılar. Yağmur mevsimi boyunca, Nambikwara halkı, nüfusu birkaç yüz kişiyi geçmeyen tepe köylerini işgal etti ve bahçıvanlık yaptı; yılın geri kalanındaysa avcı-toplayıcılık yapan küçük gruplara dağıldılar.

Şefler, kurak mevsimin “göçebe seferleri” sırasında topluluğa kahramanca liderlik ederek itibar kazandılar, yer yer de itibar kaybettiler; bu zamanlarda genellikle emirler verdiler, krizleri çözdüler ve başka zamanlarda otoriter kabul edilecek şekilde davrandılar. Sonrasında, refahın ve bolluğun çok fazla olduğu yağmur mevsiminde, takipçilerini köylerin etrafına yerleştirmek için dayandıkları şey bu itibar oldu.

Bu köylerde şefler sadece yumuşak ikna yöntemlerini kullandılar ve gerek evlerin inşasında gerekse bahçelerin bakımında olsun davranışlarıyla takipçilerine yol gösterici şekilde örnek oldular. Hasta ve muhtaçlarla ilgilendiler, anlaşmazlıklara aracılık ettiler ve asla kimseye bir şey dayatmadılar.

Bu şefler hakkında nasıl düşünmeliyiz? Lévi-Strauss, onların kabile reisleri (patriarchs) olmadığı sonucuna vardı; küçük tiranlar da değillerdi; dahası mistik güçlerle donatıldıkları da anlamsızdı.

Her şeyden çok, küçük embriyonik refah devletleri yöneten, kaynakları bir araya toplayan ve onları ihtiyacı olanlara dağıtan modern politikacılara benziyorlardı. Lévi-Strauss'u en çok etkileyen şey ise politik olgunluklarıydı. Kurak mevsimde avcı-toplayıcılık yapan küçük grupları yönetmede olsun, bir nehri geçmek ya da avı yönetmek gibi krizlerde ani kararlar almada olsun, bunlar şefleri köy meydanında arabulucu ve diplomat rolünü oynamaya yetkin kılan becerilerdi. Ve bunları yaparken de, evrimci antropologların toplumsal gelişimin tamamen farklı aşamaları olarak düşünmekte ısrar ettikleri avcı-toplayıcılık ile çiftçilik arasında her yıl bilfiil yer değiştiriyorlardı.

Nambikwara şefleri, iki farklı sosyal sistem arasında serinkanlı bir bilgelikle geçiş yapan, kişisel hırs duygusunu ortak yarar ile dengeleyen, her anlamda özbilinçli siyasi aktörlerdi. Dahası, esneklikleri ve uyum sağlama becerileri, yılın herhangi bir zamanında geçerli olan sisteme uzaktan bir bakış açısı geliştirmelerini sağlıyordu.

Üst Paleolitik dönemdeki şu soylu mezarlara geri dönelim; bu mezarlar “eşitsizliğin”, hatta miras yoluyla geçen türden bir soyluluğun var olduğunun kanıtı olarak yorumlandı genelde. Tuhaftır bilinmez, bu tür iddialarda bulunanlar, şunu asla fark etmiş görünmüyorlar: bu iskeletlerin oldukça önemli bir kısmı dikkat çekici fiziksel anormalliklere işaret eden izler taşımaktadır, ki bunlar da o iskeletleri sosyal çevrelerinden açık ve belirgin şekilde ayırabilen tek kanıttır. Sunghir ve Dolní Věstonice'deki mezarlarda bulunan ergen çocuklar doğuştan gelen şekil bozukluklarına sahipti; diğer antik mezar alanlarındaysa alşılmadık derecede kısa veya aşırı uzun iskeletler vardı.

Bunun bir tesadüf olması son derece şaşırtıcı olurdu. Aslında, iskelet kalıntılarında kendine özgü anatomiye sahip olduğu görülen bu bedenler bile başka bir şekilde aynı derecede dikkat çekici bir yapıda olabilir miydi, merak konusu; sonuçta, örneğin bir albino veya epileptik bir peygamber, arkeolojik kayıtlardan bu şekilde teşhis edilebilir olamazdı. Gösterişli eşyalarla birlikte gömülen Paleolitik bireylerin günlük yaşamları hakkında, herkes kadar iyi beslenmiş ve bakılmış olmaları dışında, pek bir şey bilemiyoruz; ama en azından yaşlılarından olabildiğince farklı, en yüce bireyler olarak görüldüklerini söyleyebiliriz.

Bu durum, miras yoluyla geçen türden bir soyluluğun varlığıyla ilgili vaktinden evvel başlayan tartışmaları rafa kaldırmamız gerekebileceğini gösteriyor. Paleolitik Avrupa'nın büyük ölçüde kamburlardan, devlerden ve cücelerden oluşan tabakalı bir seçkinler üretmiş olması pek muhtemel görünmüyor. İkincisi, bu bireylere ölümden sonra takınılan tavrın yaşarken takınılan tavırla ne kadar ilgili olduğunu bilmiyoruz. Bir diğer nokta da, biz burada, bazı kişiler gösterişli eşyalarla gömülürken diğerlerinin bu eşyalar olmadan gömülmesi gibi bir durumu ele almıyoruz. Bedenlerin giyinik ve parçalara ayrılmadan gömülmesi Üst Paleolitik Çağ'da istisnai bir uygulamaydı. Genelde cesetlere tamamen farklı şekillerde muamele ediliyordu: etleri ayıklanıyor, parçalanıyor, şekle sokuluyor, hatta mücevher ve sanat eseri haline getiriliyordu. (Genel olarak, Paleolitik insanlar, bizlere kıyasla, insan vücudu parçalarıyla çok daha fazla iç içe yaşıyorlardı.)

Tek parça olarak ve eklemli biçimiyle gömülü, dahası kıyafetle gömülü cesetler açıkça olağandışı bir şeydi ve doğal olarak bunun garip bir şey olduğu varsayılabilir. Buna benzer çoğu durumda, Üst Paleolitik döneme ait cesetlerin üzeri mamut kürek kemikleri, ahşap kalaslar, taşlar ya da sıkı şeritler gibi ağır nesnelere kapatılarak sağlamlaştırılmıştı. Belki de onları bu tür nesnelere beraber defnetmek hem kutlama amaçlı hem de tehlike barındıran tuhaf bir duruma dair endişelerin bir uzantısıydı. Bu da mantıklı görünüyor. Etnografik kayıtlar, yaşamda başka ölümde başka şekillerde yüce ve tehlikeli görülen insan ya da başka türden müstesna varlıkların örnekleriyle doludur.

Burası spekülasyona oldukça açık. Kanıtlara eklenebilecek çok sayıda başka yorum var; bununla birlikte bu mezarların miras yoluyla geçen türden bir aristokrasinin varlığına işaret ettiği fikri ise geçerliliği en az olan fikir gibi görünüyor. Defnedilenler olağanüstü, “müstesna” kişilerdi. Cesetlerinin süslenme,

sergilenme ve gömülme biçimleri, onları ölüm açısından eşit derecede olağanüstü kılıyordu. Hemen her açıdan müstesna olan bu tür mezarlar, yaşayanlar arasında geçerli olan sosyal yapının temsili olarak pek yorumlanamaz. Öte yandan, bu mezarların günümüzdeki müzik, heykel, resim ve kompleks mimariye dair tüm kanıtlarla açıkça bir ilgisi var. Bütün bunlardan ne çıkarılmalı?

Mevsim etkisinin devreye girdiği yer burası. Olağanüstü mezarlara ve anıtsal mimariye sahip neredeyse tüm buzul çağı bölgeleri, az biraz Lévi-Strauss'un Nambikwara'sına benzer bir hayat sürdüren toplumlarca, yani yılın bir döneminde avcı-toplayıcı gruplara ayrılan, diğer yarısında toplu yerleşim yerlerinde bir araya gelen toplumlarca yaratıldı. Evet, ekinleri dikmek için toplanmadılar. Üst Paleolitik döneme ait büyük yerleşim yerleri, daha ziyade, göçler ve mevsimlik av sürülerinin (yünlü mamut, bozkır bizonu veya ren geyiği) avlanması ve yanı sıra dönemsel balık avcılığı ve kabuklu yemişlerin toplandığı hasat mevsimleriyle bağlantılıdır. Bu şey, Doğu Avrupa'da Dolní Věstonice gibi yerlerde bulunan, insanların ziyafet çekmek için bol miktarda vahşi kaynaktan yararlandığı, kalabalık ritüellerle ve iddialı sanatsal projelerle meşgul olduğu, dahası deniz kabuğu, mineral ve kürk ticareti yaptığı merkezler için de bir açıklama sunuyor gibidir. Batı Avrupa'da bu merkezlerle denk düşen yerler, insan faaliyetine ilişkin ciddi kayıtları ile, Fransa'nın Périgord ve Cantabria kıyılarındaki büyük kaya sığınaklarıdır, ki bu sığınaklar da benzer şekilde mevsim etkisine bağlı olarak yıllık toplanma ve dağılma döngüsünün bir parçasını teşkil ediyordu.

Ayrıca arkeoloji bize Göbekli Tepe anıtlarının da mevsimsel değişim kalıplarıyla açıklanabileceğini gösteriyor. Taş tapınakların etrafındaki faaliyetler, büyük ceylan sürülerinin yaz ortası ile sonbahar arasında Harran Ovasına indiği, yılda bir kez yaşanan aşırı bolluk dönemlerine karşılık gelmektedir. Böyle zamanlarda, insanlar ayrıca alanda toplanarak büyük miktarda kabuklu yemiş ve yabancı tahıl işlediler; bu yiyecekleri inşaat faaliyetlerini körükleyecek şekilde şölen yiyecekleri haline getirmiş olmaları muhtemel görünüyor. Bu büyük yapıların her birinin nispeten kısa bir ömre sahip olduğunu; muazzam bir şölenin bitiminde duvarlarının çöp ve artıklarla doldurulduğunu gösteren bazı kanıtlar var: hiyerarşiler gökyüzüne çıkar ve çok geçmeden tekrardan alayağı edilirler. Devam eden araştırmaların bu tabloyu karmaşık hale getirmesi olasılık dâhilinde, ancak mevsim etkisine bağlı olarak şölen için bir araya gelmeyle ilgili genel model iyi kurulmuş görünüyor.

Bu tür döngüsel yaşam kalıpları, tarımın icadından çok sonra varlığını sürdürdü. Bunlar İngiltere'nin Salisbury Ovası'ndaki ünlü Neolitik anıtları anlamının anahtarı olabilirler, üstelik bu taşların tertibatının (diğer şeylerin yanı sıra) dev takvimler olarak işlev görüyor olmasından bağımsız olarak. Yaz ortası gün doğumunu, kış ortası gün batımını düzenleyen Stonehenge bu anıtların en ünlüsüdür. Buranın yüzyıllara yayılan bir süre zarfında ağaç ve taştan inşa edilmiş uzun bir törensel yapı dizisinin son halkası olduğu ortaya çıktı. Yılın önemli zamanlarında insanlar Britanya Adaları'nın ücre köşelerinden kalkıp bu ovada bir araya geldiler. Dikkatli bir kazı, bu yapıların birçoğunun, inşa edilmelerinden yalnızca birkaç nesil sonra söküldüklerini gösteriyor.

Daha da çarpıcı olanı, Stonehenge'i inşa eden kişiler çiftçi değildi, ya da bilinen anlamda çiftçi değildi. Bir zamanlar öyleydiler; fakat büyük anıtlar dikme ve sökme pratiği, Neolitik tarım ekonomisini kıta Avrupası'ndan alan Britanya halklarının çiftçiliğin en azından önemli bir yönüne sırt çevirdiği bir döneme rastlar: tahıl ekimini terk ettikten sonra M.Ö. 3300'den itibaren temel besin kaynağı olarak fındık toplamaya geri döndüler. Öte yandan, evcil domuzlarını ve sığır sürülerini ellerinde tuttular; kış mevsiminde yakınlardaki Durrington Walls'da, nüfusu birkaç bin kişiyi geçmeyen ve kendilerine ait Woodhenge'leri olan bu müreffeh kasabada, ellerindeki hayvanlardan ziyafet çektiler; yaz mevsimindeyse burası terk ediliyor ve büyük ölçüde boş kalıyordu.

Tüm bunlar çok önemli, zira tarımdan vazgeçmenin bilinçli bir karar olduğunu düşünmek kolay değildir. Bir popülasyonun diğerini yerinden ettiğine dair veya çiftçilerin güçlü avcı-toplayıcılar tarafından ürünlerini terk etmeye zorlanarak bir şekilde alt edildiğine dair elde hiçbir kanıt yok. İngiltere'nin Neolitik halkı, tahıl çiftçiliğini öğrenmiş ve başka bir şekilde yaşamaya topluca karar vermiş görünüyor. Böyle bir kararın nasıl verildiğini asla bilemeyeceğiz, ancak Stonehenge bir ipucu barındırıyor gibi, çünkü burası son derece büyük taşlardan, bazıları ("bluestones") Galler kadar uzak bir yerden getirilen

büyük taşlardan inşa edilmişken, Durrington Walls'da tüketilen sığır ve domuzların çoğu oraya diğer uzak yerlerden sürü halinde ve zahmet çekilerek getirilmişti.

Başka bir deyişle ve şaşırtıcı görünse de, M.Ö. üçüncü binyılda bile Britanya Adaları'nın büyük yerlerinde bir tür koordinasyon belli ki mümkündü. Stonehenge, bugün bazı arkeologların iddia ettiği gibi, yönetici bir klanın yüce kurucularının şerefine yapılmış bir tapınaksa, aile üyelerinin bu türden etkinliklere katılmaları nedeniyle önemli roller, hatta kozmik roller üstlenmiş olması muhtemel görünüyor. Öte yandan, mevsim etkisine bağlı olarak bir araya gelme ve dağılma örüntüleri başka bir soruyu önümüze getirmektedir: Stonehenge'de krallar ve kraliçeler olduysa da bunlar tam olarak ne tür kral ve kraliçelerdi? Neticede bunlar, saltanatları ve krallıkları yılda yalnızca birkaç ay süren, bunun dışındaysa küçük gruplara dağılarak kabuklu yemiş toplayan ve hayvanlara çobanlık eden kişilerden başkası olamazlardı. Emegi örgütleyecek, yıl boyu hizmet veren ordular için yiyecek ve yem kaynaklarını kenara yığacak imkâna sahip olsalardı, hangi krallık buna bilinçli olarak sırt çevirirdi?

Hatırlayın, Lévi-Strauss'a göre, mevsim etkisine bağlı toplumsal yapı ile belirli bir tür siyasi özgürlük arasında açık bir bağlantı vardı. Gerçek şu ki, yağışlı mevsime uygun sosyal yapı ile kurak mevsime uygun sosyal yapı Nambikwara şeflerinin kendi sosyal düzenlerini dolaylı yoldan görmelerini; bunları şeylerin doğal düzeninde basitçe "verili" değil, insan müdahalesine en azından kısmen açık bir şey olarak görmelerini sağlıyordu. Birbirini izleyen toplanma ve dağılma evreleri ve anıtsal mimarisi ile İngiliz Neolitik dönemi bu tür müdahalelerin bazen ne kadar ileri gidebileceğini gösteriyor.

Lévi-Strauss'un belirttiği gibi, bunun politik sonuçları önemlidir. Paleolitik dönemde var olan benzer mevsim örüntülerinin gösterdiği şey şu ki, en başından beri, ya da en azından bu tür şeylerin tarihçesine erişebildiğimiz kadarıyla, insanlar bilinçli olarak farklı sosyal olasılıkları deneyimlemekteydiler.

1950'lerde ve 60'larda, siyasi örgütlenmenin, sırayla topluluklar, kabileler, şeflikler, devletler gibi farklı aşamaları üzerine tartışma yürüten bilim insanlarının Lévi-Strauss'un gözlemleri karşısında neden çaresiz kaldıklarını anlamak hiç de zor değildir. Onlara göre, siyasi gelişme aşamaları, en azından kabataslak, ekonomik gelişmenin benzer aşamalarıyla eşleşmekteydi: avcı-toplayıcılar, bahçıvanlar, çiftçiler, endüstriyel uygarlık. Nambikwara gibi bir halkın yıl boyunca farklı ekonomik sistemler arasında yer değiştiriyor olması oldukça kafa karıştırıcıydı. Bilim insanlarının çizdiği tabloda topluluk, kabile, şef ve devlet türünden gruplar siyasi yelpazenin bir ucundan diğerine düzenli olarak geçiş yapmaktadır. Başka bir deyişle, her şeyi çarpıttılar.

Mevsim etkisine bağlı ikili yaşam biçimi, avcı-toplayıcıları "basit" ya da "karmaşık" toplumsal örgütlenme türleri olarak sınıflandırmaya yönelik daha güncel çalışmaları da kaosa sürüklüyor, çünkü bölgesellik, sosyal statüler, maddi zenginlik ya da rekabetçi gösteriş gibi özelliklerle tanımlanan "karmaşıklık" yılın belli mevsimlerinde ortaya çıkıyor, diğer dönemlerde ise terk ediliyor. Kuşkusuz, günümüzde profesyonel antropologların çoğu bu kategorilerin son derece yetersiz olduğunu kabul etmeye başladılar, ancak bu kabulleniş sadece konuyu değiştirmelerine, ya da insanlık tarihine belki de artık geniş bir açıdan bakmamızın gerçekten de gerekmediği fikrini öne sürmelerine neden oldu. Şu ana kadar kimse alternatif bir açıklama sunmuş değil.

Bu arada, mevsim etkisinin oldukça belirleyici olduğu son buzul çağında, uzak atalarımızın Nambikwara halkına çok benzer şekilde yaşadığını gösteren arkeolojik kanıtlar birikiyor. Atalarımız farklı sosyal düzenler arasında yer değiştirdiler; anıtlar inşa ettiler, ama sonra bunları kapattılar; yılın belirli zamanlarında otoriter yönetimlerin yükselmesine izin verdiler, fakat çok geçmeden bunlara son verdiler. Aynı birey, bize bazen bir topluluk, bazen bir kabile ve bazen de şu an devletlerle özdeşleştirdiğimiz özelliklerin en azından bazılarını sahip bir düzen içinde yaşamı deneyimleyebiliyordu.

Neticede böyle bir toplumsal esneklik, içinde yaşadığımız siyasi düzenleri kurmak ve yıkmak için, verili bir yapının sınırları dışına çıkma kapasitesini de beraberinde getirmekte. Hiç değilse bu şey, oldukça etkileyici bir peri masalı veya kostümlü dramada yer alan karakterler misali, böyle azametli ve tek başına ortaya çıkan son buzul çağı "prenslerini" ve "prenselerini" açıklıyor. Hiç hüküm sürmedilerse bile, tıpkı Stonehenge'in yönetici klanları gibi, sadece kısa bir süre için hüküm sürmüş olabilirler.

Eğer insanlar, tarih boyunca, farklı toplumsal düzenler arasında, düzenli aralıklarla hiyerarşiler kurup dağıtarak akıcı bir şekilde yer değiştirdilerse, belki de sormamız gereken soru şudur: Nasıl oldu da

bir çıkmaza girdik? Nasıl oldu da, bir zamanlar türümüze özgü olan o politik özbilinci kaybettik? Nasıl oldu da, üstünlük ve boyun eğmeyi geçici çareler olarak, hatta mevsimlik yapılan muazzam bir şölenin şatafatı ve koşulu olarak değil de, insanlık durumunun kaçınılmaz unsurları olarak ele aldık?

Gerçekte, bu esneklik ve politik özbilinç potansiyeli hiçbir zaman tamamen yok olmadı. Mevsim etkisi, eski benliğin soluk bir gölgesinden ibaret olsa da hâlâ bizimle. Örneğin Hristiyan dünyasında hâlâ kışlık “tatil mevsimi” vardır; bu dönemlerde değerler ve örgütlenme biçimleri, sınırlı bir ölçüde, yer değiştirir: yılın büyük bölümünde bireyleri azgınca tüketmeye özendiren aynı medya ve reklam kuruluşları birdenbire gerçekten önemli olanın insanlar arası ilişkiler olduğunu ve vermenin almaktan daha iyi olduğunu ilan etmeye başlarlar.

Kanada'nın Kuzeybatı Sahili'ndeki Inuit veya Kwakiutl gibi toplumlarda da, mevsimlik toplanma zamanları, ritüellerin yapıldığı ve neredeyse tamamen danslarla, ayinlerle ve dramalarla geçen mevsimlerdi. Bazen bu ritüellerde, geçici bir süre için, son derece baskıcı güçlere sahip krallar hatta ritüel polisleri yaratmak gündeme gelebiliyordu. Ritüel mevsimi bittiğindeyse hiyerarşi ve kurallar kaybolup gidiyordu. Avrupa'nın orta çağlarında, azizlerin günleri, feodal yaşama ait tüm o şatafatlı rütbe ve hiyerarşilerin gözler önüne serildiği dinî törenler ile herkesin “dünyayı alt üst etmek” için çılgınca dans ettiği karnavallar arasında yer değiştirirdi. Karnavalda kadınlar erkeklere hükmedebiliyor, çocuklarsa yönetimin başına geçebiliyordu. Hizmetçiler efendilerinden iş talep edebiliyor, artık hayatta olmayan atalar diriltiliyor, “karnaval kralları” taç giyip tahttan indirilebiliyor, ince dallardan yapılmış dev ejderha anıtları ateşe verilebiliyor, hatta tüm resmi rütbelere çılgın bir içki âleminde paramparça edilebiliyordu.

Bu tür şölenleri önemli kılan şey politik özbilincin eski kıvılcımlarını canlı tutmalarıdır. Şölenler, insanlara başka düzenlerin mümkün olduğunu, hatta bir bütün olarak toplum için bile mümkün olduğunu düşündürüyordu, çünkü karnavalın mevcut durumu aşarak yeni bir gerçekliğe dönüşmesi her zaman mümkündü.

1 Mayıs, uluslararası işçi bayramının tarihi olarak seçildi, büyük ölçüde bunun nedeni çok sayıda İngiliz köylü isyanının tarihsel olarak bu şenlikli festivalde başlamış olmasıdır. “Dünyayı alt üst etme” oyunu oynayan köylüler, dünyayı bilfiil alt üst etmeye periyodik olarak karar verirler ve bu şekilde kalması için de önlemler alırlardı.

Ortaçağ köylüleri, eşitlerden oluşan bir toplum tasavvur etmeyi, birçok durumda, ortaçağ aydınlarından çok daha kolay başarmışlardı. Bugün belki de bunun nedenini anlamaya başlıyoruz. Mevsimlik şölenler, eskiye ait mevsimsel değişim kalıplarının soluk birer yankısı olabilirler, ancak bu şölenler, insanlık tarihinin en azından son birkaç bin yılı boyunca, politik özbilincin geliştirilmesinde ve yanı sıra toplumsal olanağın laboratuvarları olarak hemen hemen aynı rolü oynamış görünüyorlar.

Anarşist Kütüphane

David Graeber, David Wengrow
Buz çağının buzunu çözmek
İnsanlığın derin geçmişi hakkındaki gerçek
19.10.2021

23.03.2023 tarihinde şuradan alındı: artigercek.com¹, artigercek.com²
Çeviri: Gencer Çakır
İngilizce Aslı: Unfreezing the ice age: The truth about humanity's deep past

tr.anarchistlibraries.net